УДК 338:439.22:658

А. М. Фітісов
аспірант*
Житомирський національний агроекологічний університет

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ФОРМУВАННЯ СИСТЕМИ ЕКОЛОГІЧНОГО МЕНЕДЖМЕНТУ У ЛІСОВОМУ ГОСПОДАРСТВІ

Наведено результати вивчення розвитку екологічного напрямку менеджменту як логічного продовження пошуку шляхів поєднання можливостей економічного зростання та збереження довкілля і соціального добробуту людей. Обов'язковим аспектом екологічного менеджменту є управління якістю як динамічний процес управління, координації та контролю у сфері якості. Обґрунтовано необхідність запровадження постулатів екологічного менеджменту у практику вітчизняного лісового господарства. Визначено що екологічний менеджмент лісокористування є однією із умов підвищення конкурентоспроможності та ефективності роботи лісогосподарських підприємств та галузі в цілому. Сформульовано принципи екологічного менеджменту лісокористування, які мають бути покладені в основу розробки практичних рекомендацій щодо засобів впливу на формування системи сталого лісокористування та подолання наслідків деструктивного впливу на лісові екосистеми.

Ключові слова: *менеджмент, екологічний менеджмент, лісове господарство, управління якістю, лісокористування.*

Постановка проблеми

Інтеграція України у спільноту економічно розвинених та екологічно відповідальних країн ставить перед нашою державою нові виклики та вимоги. Переосмислення потребують існуючі підходи до виробництва та ведення бізнесу, особливо такій галузі, як лісове господарство. Останнім часом у цій сфері спостерігаються процеси (неконтрольовані рубки, сировину орієнтацію виробництва, невідповідність виробничих процесів міжнародним стандартам, зниження ефективності лісокористування через суспільно-нераціональні схеми перерозподілу коштів, організаційно-управлінські негаразди тощо), що можуть у майбутньому призвести до незворотних екологічних та соціальних змін. Можливим шляхом покращення ситуації, що склалася, та приведення лісокористування до вимог сталого розвитку є запровадження екологічного менеджменту. Саме теоретичному аспекту вирішення цієї проблеми і присвячено дану роботу.

Аналіз останніх досліджень та публікацій

Вагомий внесок у становлення та запровадження екологічного менеджменту здійснили такі вітчизняні науковці, як Т. П. Галушкина, В. Ф. Семенова,

© А. М. Фітісов

*Науковий керівник – д.е.н., професор заслужений діяч науки та техніки України, академік АЕНУ Є. І. Ходаківський

Н. В. Зіновчук, О. Л. Михайлюк, Л. Ф. Кожушко, П. М. Скрипчук, Є. І. Ходаківський та інші. Однак, незважаючи на велику кількість наукових досліджень, особливості впровадження екологічного менеджменту у лісовому господарстві потребують додаткового вивчення.

Мета та методика дослідження

Метою даної статті є обґрунтування теоретичних положень екологічного менеджменту у лісовому господарстві, зокрема дослідити еволюцію трактування термінологічного апарату та визначення необхідності запровадження екологічного менеджменту саме у лісовому господарстві. Об'єктом дослідження є формування системи екологічного менеджменту у лісовому господарстві. У процесі реалізації поставленої мети використано загальнонаукові та спеціальні методи наукових досліджень. За допомогою абстрактно-логічного та історичного методів досліджено низку визначень поняття менеджмент та екологічний менеджмент. Статистичний метод використано для аналізу динаміки показників стану ту використання лісових ресурсів у Житомирській області.

Результати досліджень

Менеджмент є науковою концепцією, що сформувалася та продовжує розвиватися на перетині економіки, психології, кібернетики, теорії систем та багатьох інших наук. З початку свого розвитку менеджмент отримав значну кількість тлумачень. Зокрема його розглядають як систему наукових знань, мистецтво управління, професійну діяльність людей тощо [1]. Окрім численних трактувань менеджмент відрізняється і певним набором напрямів, що виокремились у самостійні наукові дисципліни. До таких напрямів відноситься і екологічний менеджмент, який активно розвивається з початку XXI століття.

Виникнення екологічного менеджменту як самостійної науки зумовлене намаганнями людства досягти економічного розвитку без нанесення незворотної шкоди довкіллю та здоров'ю людей. Вважається, що саме екологічний менеджмент здатен забезпечити розробку шляхів, методів та інструментів досягнення рівноваги між економічною, соціальною та екологічною системами, які наразі є цілком розбалансованими. Чисельні дослідження [3, 4, 5, 6, 7] свідчать, що сучасний підхід до вирішення еколого-економічних проблем суб'єктів господарювання у різних галузях економіки базується на системі екологічного менеджменту. У порядку денному на XXI сторіччя на конференції ООН з довкілля (1992 р.) підкреслювалося, що екологічний менеджмент слід віднести до ключової домінанти сталого розвитку й одночасно до вищих пріоритетів промислової діяльності та підприємництва [3].

Екологічний менеджмент продовжує розвиватися у напрямку удосконалення управління якістю продукції. В основі даного інструменту лежать принципи системного поєднання економічних, правових та інших факторів, що впливають на якість продукції та дозволяють постійно її поліпшувати. Зокрема, такий підхід покладено у модель досконалості Європейського фонду управління якістю, яка

передбачає, що процес екологічно орієнтованого управління, крім традиційних напрямів, включає проблеми інформатизації, підготовки кадрів тощо [9].

Особливо актуальною така проблема є у лісовому комплексі України, який, з одного боку, є одним зі стовпів вітчизняної економіки, а з іншого – виконує цілу низку екологічних, водоохоронних, захисних, санітарно-гігієнічних, оздоровчих та інших функцій, важливість яких складно переоцінити. Ліси України займають 15,7 % території держави (9,58 млн га). За Європейськими рекомендаціями оптимальний рівень лісистості країни складає 20%. Необхідність розширеного відтворення лісових ресурсів у сучасних умовах зумовлена науково обґрунтованою доцільністю збільшення площі лісів України до оптимального рівня та нагальною потребою подолання існуючих протиріч між екологічними, економічними і соціальними цілями, без яких неможливе забезпечення сталого ведення лісового господарства. Специфічні підходи до відтворення лісових ресурсів та їх використання зумовили формування лісів різних за походженням, структурою, біологічною стійкістю, відповідністю їх ознак і властивостей корінним лісовим екосистемам [8].

Надзвичайну роль лісів в Україні підкреслюють елементарні статистичні показники: загальна площа лісового фонду, вкритого лісовою рослинністю, становить 9,6 млн га; лісистість території країни – 15,9%; запас деревини в лісах оцінюється в межах 2102 млн куб. м [2]. І хоча лісогосподарськими підприємствами, як засвідчує досвід лісокористувачів Житомирської області, вживаються заходи по відновленню та охороні лісів (рис. 1), очевидним стає той факт, що лісокористування в країні не є достатньо ефективним та таким, що формується на засадах сталого розвитку.

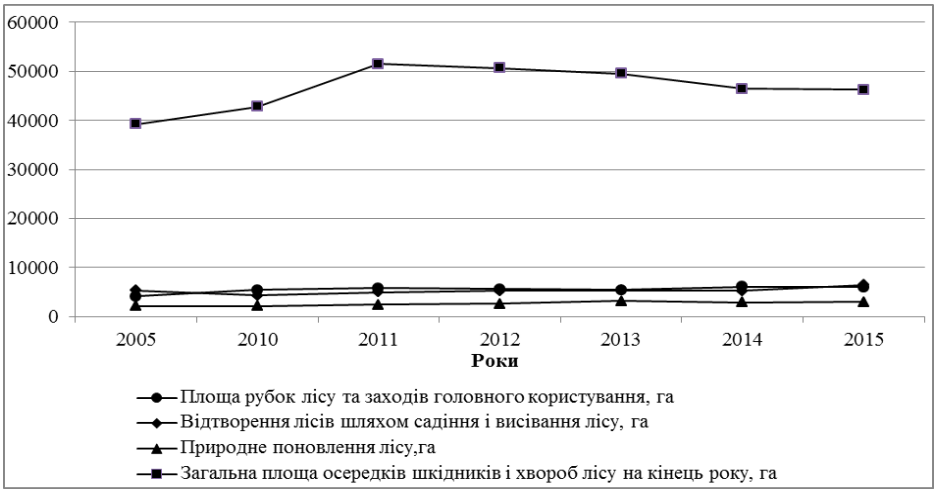

Рис. 1. **Основні показники стану та використання лісових ресурсів у Житомирській області, 2010–2015 рр.**

Джерело: побудовано автором на основі даних [2].

Складність менеджменту лісокористування зумовлена як об'єктивними законами природи (тривалий період виробництва продукції, визначальний вплив природних факторів на виробничий процес, великі виробничі площі тощо) так і низкою економічних та організаційних проблем, з якими стикнулась галузь у останні роки. До таких проблем можна віднести наступні: сировинна спрямованість виробництва; незаконні вирубування; невідповідність продукції міжнародним стандартам якості; складна система управління; обтяжлива система податків та платежів; недостатнє використання корисних функцій лісу; велика кількість відходів у процесі лісозаготівлі тощо.

Враховуючи наявність численних проблем у сфері вітчизняного лісокористування, дослідження потребує можливість удосконалення системи управління. Зокрема щодо здійснення контролю за екологічними змінами, запровадженню європейських стандартів лісового менеджменту, проведенню наукових досліджень та підвищенню кваліфікації управлінських кадрів. Для Житомирської області, лісистість якої складає 34,1 %, проблема імплементації екологічного менеджменту у практику господарської діяльності лісових підприємств є особливо актуальною.

У своїх працях Є. Мішенін наводить низку визначень екологічно орієнтованого лісогосподарського менеджменту:

- глибоко усвідомлена внутрішньо та зовнішньо мотивована, ініціативно-добровільна й ефективна діяльність економічних суб'єктів у сфері лісогосподарського та лісопромислового виробництв, яка покликана на підприємницьких засадах у межах сформованої екологічної політики реалізувати принципи сталого екологічно збалансованого лісокористування в законодавчо-нормативному полі;
- процес прийняття ефективних управлінських рішень з метою екологізації використання та відтворення лісових ресурсів;
- система управлінських важелів, яка забезпечує сукупний лісівничо-еколого-економічний та соціальний ефект скоординованої діяльності (праці) працівників лісового господарства у сфері екологічно орієнтованого лісокористування на багатоцільовий основі;
- сукупність принципів, форм, методів та інструментів, що формують екологічну спрямованість управління лісами та працівниками лісогосподарських підприємств, з метою підвищення екологічності лісокористування в межах сформованої екологічної політики;
- лісовий менеджмент покликаний створити інтегральну систему управлінської діяльності для забезпечення екологічно сталого використання та відтворення лісових ресурсів [3].

Визначення поняття екологічний менеджмент лісокористування має низку тлумачень, насамперед, через багатогранність дефініції. Цілком погоджуючись із думкою науковця, вважаємо за потрібне додати, що екологічний менеджмент лісокористування є також умовою підвищення конкурентоспроможності та

ефективності роботи лісогосподарських підприємств та галузі в цілому. Окремі елементи екологічного менеджменту лісокористування наведено на рис. 2.

Рис. 2. **Елементи екологічного менеджменту у лісовому господарстві**

Джерело: адаптовано автором [1, 3].

Провівши аналіз наукових доробків щодо екологічного менеджменту у лісовому господарстві, можна сформувати наступні принципи:

1. Екологічний менеджмент повинен враховувати роль лісу як ключового елементу екосистем та підтримувати і зберігати його екологічні функції. Реалізація даного принципу передбачає, що лісокористувачі у процесі здійснення своєї діяльності мають керуватися екологічними законами і закономірностями та нести повну відповідальність за можливі наслідки своїх управлінських рішень.

2. Орієнтація лісокористування на задоволення потреб нинішніх та майбутніх поколінь. Екологічний менеджмент, в основі якого лежать постулати концепції сталого розвитку, повинен бути зорієнтованим на те, щоб максимально повно задовольняти суспільні потреби протягом якомога довшого проміжку часу. Реалізувати таке завдання можливо шляхом розвитку системи сталого забезпечення лісопродукцією.

3. Лісокористування має узгоджувати цілеспрямовану діяльність, реалізація якої передбачає активну, екологічно відповідальну позицію суб'єктів екологічного менеджменту та інтереси місцевого населення. Даний принцип передбачає, що усі зацікавлені сторони мають бути обізнані із екологічними та економічними аспектами лісокористування та нести відповідальність за свої дії. Крім того, при розробці системи екологічного менеджменту мають бути враховані інтереси місцевих громад.

4. Екологічний менеджмент лісокористування повинен бути цілісним (сукупність заходів тісно пов'язаних і взаємодіючих між собою, що утворюють єдину цілісну систему), зорієнтованим на перспективу розвитку підприємства та спрямованим на попередження можливих екологічних проблем.

Нормативно-методичною основою формування й розвитку екологічно орієнтованого лісогосподарського менеджменту, його організаційних форм (екологічного та екосистемного менеджменту тощо) є національний стандарт ДСТУ ISO 14000, міжнародні стандарти щодо систем екологічного менеджменту ISO 14001 та 14004, Британський стандарт 7750 (British Standard 7750), Нормативний акт Європейського Союзу про добровільну схему екологічного менеджменту та аудиту – EMAS (The European Union Regulation on a Voluntary Community Eco Management and Audit Scheme – EMAS), міжнародні стандарти з екологічного аудиту (ISO 19011) [3]. Проте, дослідивши дані нормативні документи, науковець акцентує на тому, що названі стандарти не містять конкретних методичних положень щодо реалізації окремих етапів екологічної політики, які характерні для лісового господарства, екологізації його системи управління, що створює певні труднощі у формуванні управлінських механізмів у практичній реалізації екологічно орієнтованого управління лісогосподарюванням.

Відтак, можна стверджувати, що екологічний менеджмент передбачає можливість розробки та імплементації засобів впливу на формування системи

сталого лісокористування та подолання наслідків деструктивного впливу на лісові екосистеми на рівні окремих підприємства (локальний рівень) та держави в цілому (регіональний рівень). Враховуючи значні площі лісів, різні природно-кліматичні, екологічні та лісорослинні умови, методи ведення лісового господарства, використання лісових ресурсів та їх корисних властивостей, правовий статус та підпорядкування суб'єктів господарювання, що працюють у лісогосподарські сфері, вважаємо за доцільне досліджувати рівні запровадження екологічного менеджменту лісокористування окремо.

Висновки та перспективи подальших досліджень

Таким чином, встановлено, що розвиток екологічного напрямку менеджменту є логічним продовження пошуку шляхів поєднання можливостей економічного розвитку та збереження довкілля і соціального добробуту людей. Обов'язковим аспектом екологічного менеджменту є управління якістю як динамічного процесу управління, координації та контролю у сфері якості. Обґрунтовано необхідність запровадження постулатів екологічного менеджменту у практику вітчизняного лісокористування. Адже екологічний менеджмент лісокористування є однією із умов підвищення конкурентоспроможності та ефективності роботи лісогосподарських підприємств та галузі в цілому. Визначено принципи екологічного менеджменту лісокористування, які мають бути покладені в основу розробки практичних рекомендацій щодо засобів впливу на формування системи сталого лісокористування та подолання наслідків деструктивного впливу на лісові екосистеми. Подальших досліджень потребують особливості розробки та імплементації екологічного менеджменту лісокористування на окремих рівнях (локальний та регіональний).

Література

1. Кожушко Л. Ф. Екологічний менеджмент : підручник / Л. Ф. Кожушко, П. М. Скрипчук. – М. : Академия, 2007. – 432 с.

2. Статистичний щорічник Житомирської області за 2015 рік / за ред. Г. А. Пашинської. – Житомир, 2016. – 465 с.

3. Мішенін Є. Формування системи екологічного менеджменту лісогосподарських підприємств / Є. Мішенін, І. Ярова // Економіст. – 2013. – № 10. – С. 21–26.

4. Балацкий О. Экологический менеджмент: проблемы и перспективы становления и развития / О. Балацкий, В. Лукъянихин, Е. Лукъянихина // Экономика Украины. – 2000. – № 4. – С. 68–73.

5. Галушкина Т. П. Экономические инструменты экологического менеджмента (теория и практика) / Т. П. Галушкина. – Одесса : Ин-т проблем рынка и экономико-экологических исследований НАН Украины, 2000. – 280 с.

6. Бородин А. И. Эколого-экономическое управление предприятием : автореф. дисс. на соискание ученой степени д-ра экон. Наук : спец. 08.00.05 «Экономика и управление природным хозяйством: региональная экономика, предпринимательство» / А. И. Бородин. – Калининград, 2006. – 40 с.

7. Лукьянихин В. А. Экологический менеджмент : монография / В. А. Лукьянихин, Н. Н. Петрушенко. – Сумы : Университетская книга, 2004. – 408 с.

8. UN Nations Environmental Programme [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.unep.org

9. Ходаківський Є. І. Гештальти лідерства в системі європейської фундації Q-менеджменту на локальних рівнях екологізації виробництва / Є. І. Ходаківський, Н. С. Пугачова, Л. Л. Капітула // Аграрна наука, освіта, виробництво: європейський досвід для України : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., 17–18 листоп. 2015 р. – Житомир : ЖНАЕУ, 2015. – С. 449–452.